

KS. JAN PIETRZYKOWSKI SDB\* – WARSZAWA

## KLASZTORY REWINDYKOWANE I NOWE ZAKONÓW MĘSKICH OKRESU STAROPOLSKIEGO W DIECEZJI ŁÓDZKIEJ

### Streszczenie

Działalność zakonów w Polsce jest ściśle związana z życiem Kościoła katolickiego i dziejami naszej Ojczyzny. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie dziejów starych zakonów na terenie diecezji łódzkiej. Najpierw ukazano te zakony, które po okresie kasat nie tylko wróciły do swoich niektórych klasztorów, ale i organizowały nowe placówki zakonne. Przed upadkiem I Rzeczypospolitej na terenie przyszłej diecezji łódzkiej działało 8 zakonów męskich, posiadających łącznie 13 klasztorów: dominikanie (Łęczyca, Piotrków Trybunalski), Franciszkanie konwentualni (Łagiewniki, Piotrków Trybunalski), franciszkanie bernardyni (Piotrków Trybunalski Łęczyca), franciszkanie reformaci (Brzeziny, Lutomiersk), kanonicy regularni laterańscy (Kłodawa), karmelici trzewickowi (Kłodawa), jezuici (Piotrków Trybunalski, Łęczyca), pijarzy (Piotrków Trybunalski). Do odzyskania przez Polskę niepodległości w roku 1918 nie przetrwała żadna męska wspólnota zakonna. W II Rzeczypospolitej nie wrócili do swoich klasztorów: kanonicy regularni laterańscy, karmelici trzewickowi, pijarzy i dominikanie.

Słowa kluczowe: diecezja łódzka; zakony męskie; klasztory; duszpasterstwo

Działalność zakonów w Polsce jest ściśle związana z życiem Kościoła i dziejami naszej Ojczyzny. Wraz z zakończeniem działań wojennych w roku 1918 zaczęło się organizowane na nowo normalne życie zakonne. Zakony o starej metryce powstania starały się kontynuować pracę dydaktyczno-wychowawczą, ożywiać duszpasterstwo parafialne i katechetyczne oraz aktywnie uczestniczyć w prowadzeniu misji i rekolekcji. Klasztory i kościoły zakonne były znacznymi ośrodkami sakralnymi i cenionymi obiektami zabytkowymi. Niektóre z nich stanowiły lokalne sanktuaria, słynne miejsca, w których pielęgnuje się wartości patriotyczne, religijne i kulturowe.

---

\* Ks. Jan Pietrzykowski SDB – prof. historii; Instytut Historii Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego; e-mail: [jan\\_pie@poczta.onet.pl](mailto:jan_pie@poczta.onet.pl)  
<https://orcid.org/0000-0001-5414-3902>

Celem niniejszego artykułu jest syntetyczne opracowanie dziejów zakonów w okresie 100-letnich dziejów diecezji łódzkiej. W układzie chronologiczno-problemowym uwzględniono najpierw te wspólnoty zakonne, które rewindykowały swoje kościoły i klasztory, a także organizowały nowe placówki duszpasterskie, szkolne czy też opiekuńcze. W niniejszym opracowaniu przedstawiono wszystkie męskie zakony i zgromadzenia zakonne, które po 1918 roku podjęły działalność na terenie przyszłej diecezji łódzkiej. Jednocześnie uwzględniono nie tylko terytorium obecnej archidiecezji łódzkiej, lecz także ośrodków zakonnych, które przejściowo wchodziły w skład tej jednostki kościelnej, np. Łęczycę.

Artykuł powstał na podstawie niezbyt licznej literatury naukowej i materiałów archiwalnych przechowywanych głównie w archiwach prowincjalnych oraz Archiwum Archidiecezji Łódzkiej. W nieznacznym stopniu korzystano z archiwaliów państwowych i zasobu przechowywanego w Archiwum Sekretariatu Konferencji Wyższych Przełożonych Zakonów Męskich w Polsce.

Tereny, które w 1920 roku znalazły się w granicach nowo utworzonej diecezji łódzkiej, w przeszłości nie należały do obszarów odznaczających się gęstą siecią klasztorów męskich. W okresie staropolskim było to terytorium peryferyjne archidiecezji gnieźnieńskiej<sup>1</sup>. Przed upadkiem I Rzeczypospolitej na terenie przyszłej diecezji łódzkiej działało tylko 8 zakonów męskich, posiadających łącznie 13 klasztorów: dominikanie (Łęczycza, Piotrków Trybunalski), franciszkanie konwentualni (Łagiewniki koło Zgierza, Piotrków Trybunalski), franciszkanie bernardyni (Piotrków Trybunalski, Łęczycza), franciszkanie reformaci (Brzeziny, Lutomiersk), kanonicy regularni laterańscy (Kłodawa), karmelici trzewickowi (Kłodawa), jezuita – rezydencje (Piotrków Trybunalski, Łęczycza), pijarzy (Piotrków Trybunalski). Dla porównania wypada podać, że w tym okresie na terenie Rzeczypospolitej Obojga Narodów było 27 zakonów męskich obrządku łacińskiego, zgrupowanych w 990 klasztorach<sup>2</sup>.

Podczas niewoli narodowej terytorium przyszłej diecezji łódzkiej należało do archidiecezji warszawskiej i diecezji kujawsko-kaliskiej. W Królestwie Polskim władze państwowe planowo i systematycznie skasowały wszystkie klasztory, tak że do odzyskania przez Polskę niepodległości w roku 1918 nie przetrwała żadna męska wspólnota zakonna. W II Rzeczypospolitej nie wrócili do swoich klasztorów: kanonicy regularni laterańscy, karmelici trzewickowi, pijarzy i dominikanie<sup>3</sup>.

<sup>1</sup> W roku 1765 na podstawie porozumienia pomiędzy prymasem Polski arcybiskupem gnieźnieńskim a biskupem kujawsko-pomorskim Antonim Ostrowskim dekanat wolborski (w tym parafia w Łodzi) wszedł do diecezji wrocławskiej. Por. B. Kumor, *Granice metropolii i diecezji polskich (966-1939)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 18 (1969) s. 328-329.

<sup>2</sup> Por. J. Kłoczowski, *Zakony męskie w Polsce w XVI-XVIII wieku*, w: *Kościół w Polsce wiek XVI-XVIII*, t. 2, red. J. Kłoczowski, Kraków 1969, s. 540-574; P. Gach, *Struktury i działalność duszpasterska zakonów męskich na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska w latach 1773-1914*, Lublin 1999, s. 81, 396, 407, 416, 434, 466; K. Łatak, *Kanonicy regularni w dawnej i współczesnej Polsce*, w: *Przemijanie i trwanie. Kanonicy Regularni Laterańscy w dawnej i współczesnej Polsce*, red. K. Łatak, I. Makarczyk, Kraków 2005, s. 25, 27.

<sup>3</sup> Por. *Schematyzm diecezji kujawsko-kaliskiej 1903*, Włocławek 1903; *Spis duchowieństwa i parafii diecezji łódzkiej 1936*, Łódź 1936, s. 138-142; B. Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej 1772-1918*, Kraków 1980, s. 45-46.

Podczas 100-letnich dziejów diecezja łódzka trzykrotnie zmieniała swoje granice. Początkowo w 1920 roku ta pierwsza samodzielna jednostka kościelna powstała na początku II Rzeczypospolitej została wydzielona z zachodniego terytorium archidiecezji warszawskiej. Podczas przeprowadzonej 28 października 1925 roku nowej cyrkumskrypcji katolickich metropolii i diecezji polskich, od diecezji łódzkiej odłączono dekanat kłódawski, ale za to przyłączono 6 dekanatów z diecezji wrocławskiej. Po ostatnim wielkim podziale dokonanym na podstawie bulli papieskiej z 25 marca 1992 roku *Totus Tuus Poloniae populus* diecezja łódzka straciła 19 parafii z dekanatów łęczyckiego i strykowskiego na rzecz nowej diecezji łowickiej<sup>4</sup>.

### Towarzystwo Jezusowe (Jezuici)

Piotrków Trybunalski, Jezuici należeli do tych zakonów okresu staropolskiego, które najwcześniej rewindykowały swoje kościoły i klasztory na terenie przyszłej diecezji łódzkiej. Pierwsi jezuici, którzy osiedlili się w 1677 roku w Piotrkowie Trybunalskim przybyli z Rawy Mazowieckiej. Zakonnicy wykupili od mieszczan dwie kamienice, łaźnię i place przy ulicy w pobliżu rynku starego miasta, gdzie początkowo urządzili rezydencję (1677-1706), później kolegium (1706-1773). W latach 1695-1727 zbudowali jednonawowy kościół pw. św. Franciszka Ksawerego, a od roku 1757 duży budynek kolegium. Sama świątynia ma cechy baroku i rokoka z półkolistym prezbiterium, trzema parami kaplic i dwiema wieżami od strony północnej. Jezuici oprócz prowadzenia kolegium i konwiktów dla młodzieży szlacheckiej głosili misję i rekolekcje, spowiadali licznych mieszczan, pełnili obowiązki kaznodziejów Trybunału Koronnego<sup>5</sup>. Po kasacji Towarzystwa Jezusowego w 1788 roku kościół i kolegium jezuickie przekazano oo. pijarom, którzy pracowali w Piotrkowie Trybunalskim do likwidacji klasztorów w 1864 roku. Za ich posługi do kościoła św. Franciszka Ksawerego w 1829 roku został przeniesiony obraz Matki Bożej Pocieszenia, nazywany Matką Bożą Trybunalską<sup>6</sup>.

<sup>4</sup> Rozszerzenie granic Diecezji Łódzkiej, ustanowione bullą papieską „*Vix Dum Poloniae Unitas*” z 28 X 1925, „*Wiadomości Diecezjalne Łódzkie*”, 5 (1925) nr 4, s. 125-126. J. Kowalczyk, *Dekret o ustanowieniu i określeniu nowych granic diecezji i prowincji kościelnych w Polsce oraz przynależności metropolitalnej poszczególnych diecezji*, „*Łomżyńskie Wiadomości Diecezjalne*”, 54 (1992) nr 1, s. 24. *Parafie diecezji łódzkiej włączone do nowoutworzonej diecezji łowickiej*, w: *Archidiecezja Łódzka. Informator*, Łódź 1992, s. 365; M. Budziarek, M. Wrzeszcz, *Łódzka diecezja*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 11, red. E. Ziemann, Lublin 2006, kol. 555-558; W. Kujawski, *Diecezja kujawsko-kaliska. Opracowanie historyczno-źródłoznawcze*, Włocławek 2011, s. 351-352.

<sup>5</sup> Por. *Nasi w Piotrkowie*, „*Nasze Wiadomości*” (dalej: NW), 9 (1928-1930) s. 1-3; *Encyklopedia Wiedzy o Jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564-1995*, oprac. L. Grzebień, Kraków 1996, s. 511-512; F. Paluszkievicz, *Jezuici w Piotrkowie*, Warszawa 1998, s. 3-6.

<sup>6</sup> W 1580 r. król Stefan Batory podarował obraz Trybunałowi Koronnemu. Wizerunek umieszczono w kościele farnym pw. św. Jakuba, ale na okres posiedzeń – od jesieni do wiosny każdego roku – z Trybunału przenoszono go uroczyście do kaplicy sądowej w ratuszu. Po zlikwidowaniu Trybunału w 1792 r. przez Prusaków obraz Matki Bożej Trybunalskiej przechowywano w archiwum Trybunału Koronnego w ratuszu. Za zgodą Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego rektor kościoła o. Józef Szeleski przeniósł wizerunek Madonny do kościoła św. Franciszka Ksawerego. Por. *Historia obrazu Matki Bożej Trybunalskiej*, [http://mbtrybunalska.pl/sanktuarium/articles.php?id\\_obraz](http://mbtrybunalska.pl/sanktuarium/articles.php?id_obraz) (dostęp: 15.07.2017).

Po usunięciu pijarów z Piotrkowa Trybunalskiego posługę duszpasterską w pojezuickiej świątyni pełnili księża diecezjalni. W samą uroczystość Wniebowzięcia NMP 15 sierpnia 1918 roku jezuita wrócili, przejęli kościół pw. św. Franciszka Ksawerego, ale zamiast swoich budynków otrzymali niewielki dom, zbudowany w 1899 roku od zachodniej strony świątyni. Księża zakonnicy reaktywowali i rozwinęli działalność Sodalitacji Mariańskiej, propagowali Apostolstwo Modlitwy i zapoczątkowali w mieście Duszpasterstwo Inteligencji. Jezuita w krótkim okresie zatroszczyli się o remont dachu i doprowadzili do kościoła energię elektryczną. Nowe inicjatywy podjęte przez Towarzystwo Jezusowe w Polsce, jak Kolegium „Bobolanum” w Lublinie oraz Gimnazjum w Gdyni, przyczyniły się w 1927 roku do zamknięcia rezydencji w Piotrkowie Trybunalskim, żeby wygospodarowanym w ten sposób personelem wzmocnić braki w wyżej wymienionych placówkach. Opiekę nad kościołem św. Franciszka Ksawerego ponownie przejęli księża diecezjalni<sup>7</sup>.

Trzeci raz księża jezuita przybyli na stałe do Piotrkowa Trybunalskiego 8 kwietnia 1945 roku. W pierwszych latach powojennych pełnili oni obowiązki kapelana szpitala Trójcy Świętej, uczyli religii w kilku szkołach średnich i zawodowych, a następnie katechizowali młodzież w salach katechetycznych, byli kapelanami w więzieniu oraz rozwijali kult Matki Bożej Trybunalskiej. W latach późniejszych jezuita włączyli się w działalność niepodległościowo-solidarnościową, szczególnie w stanie wojennym<sup>8</sup>. Ponadto w latach 1976-1980 przeprowadzili gruntowną konserwację świątyni, za którą Ministerstwo Kultury i Sztuki przyznało w 1981 roku nagrodę za wzorowe użytkowanie obiektu zabytkowego. Jednak osuszenie bagien i wybudowanie arterii komunikacyjnych wpłynęły na natężenie drgań kościoła, które spowodowały pęknięcia ścian i osłabienie więźby dachowej. Kolejny raz jezuita w 2000 roku podjęli trud remontu świątyni, konserwacji głównego ołtarza i umieszczonego w nim słynącego łaskami obrazu. W ten sposób uczcili Wielki Jubileusz i jednocześnie przygotowali obiekt do uroczystej koronacji wizerunku Matki Bożej Pocieszenia, zwanej Trybunalską. Podczas generalnej audiencji w Watykanie 27 października 2004 roku papież Jan Paweł II poświęcił korony, a jego następca papież Benedykt XVI 26 maja 2006 roku w czasie Mszy św. na Placu Józefa Piłsudskiego w Warszawie koronował cudowny Obraz Matki Bożej Trybunalskiej. Od roku 2006 kościół św. Franciszka Ksawerego jest sanktuarium, a 2 marca 2007 roku Matka Boża Trybunalska została ogłoszona patronką polskich parlamentarzystów<sup>9</sup>.

<sup>7</sup> Archiwum Archidiecezji Łódzkiej (dalej: AAL), t. Jezuita, Piotrków Tryb. 1921-1945, sygn. 63, Dziekan Piotrkowskiego Dekanatu w Piotrkowie do bp. W. Tymienieckiego, Piotrków 18 X 1926, nr 314, s. 1-2 (rękopis); Spis inwentarza kościelnego i domowego OO. Jezuitów w Piotrkowie, 6 VIII 1927; *Schematyzm diecezji kujawsko-kaliskiej 1919*, Włocławek 1919, s. 139; *Catalogus Provinciae Poloniae Societatis Jesu. Ex anno 1925 in annum 1926*, Cracoviae 1925, s. 14; *Instytuty życia konsekrowanego w Kościele łódzkim*, red. K. Dąbrowski, L. Witeczak, Łódź 2000, s. 37.

<sup>8</sup> AAL, t. Jezuita Piotrków Tryb., sygn. 63, O. Prowincjał do biskupa łódzkiego, Łódź 4 III 1945; Paluszkiewicz, *Jezuita w Piotrkowie*, s. 9.

<sup>9</sup> Dekret ustanawiający kościół rektoralny Księży Jezuitów w Piotrkowie Trybunalskim Sanktuarium Maryjnym, 22 IX 2006 Abp-453-1081/06, „Wiadomości Archidiecezji Łódzkiej” (dalej: WAŁ), 80 (2006) nr 9, s. 640; M. Karolczuk, *Polska. Przewodnik pielgrzymia*, Kraków 2016, s. 346.

Łęczyca. Do tego historycznego miasta jezuici przybyli w 1921 roku na zaproszenie bp. Wincentego Tymienieckiego i założyli rezydencję w przejętym klasztorze i kościele bernardynów. Najpierw biskup diecezjalny zwrócił się z prośbą do Zakonu Braci Mniejszych – Bernardynów o rewindykację ich własności. Ponieważ prowincjał franciszkanów-obszerników nie dysponował wolnym personelem, dlatego też za zgodą władz zakonnych wolny obiekt przejęli jezuici<sup>10</sup>. Nowi użytkownicy prowadzili duszpasterstwo w kościele, nabożeństwa szkolne, podjęli opiekę nad organizacjami i stowarzyszeniami katolickimi (Sodalitę Mariańską, Apostolstwo Modlitwy). Dodatkowo w latach 1926-1939 klasztorne lokale wykorzystali na prowadzenie Małego Seminarium Duchownego dla kandydatów do Towarzystwa Jezusowego<sup>11</sup>. Podczas okupacji hitlerowskiej w latach 1940-1945 rezydencja łęczycka była nieczynna. Po II wojnie światowej kościół obsługiwało dwóch księży jezuitów. Jednak z powodu braku personelu w 1946 roku zrezygnowali oni z pracy na tej placówce i za zgodą władz zakonnych i diecezjalnych obiekt przekazali bernardynom<sup>12</sup>.

Łódź. W 1920 roku arcybiskup warszawski kard. Aleksander Kakowski przekazał Towarzystwu Jezusowemu parafię pw. Matki Bożej Wniebowziętej na Bałutach liczącą ok. 70 000 wiernych z dużym pięknym neogotyckim kościołem i dwoma domami na rezydencję. Zakonnicy (7 księży i 4 braci) pracę duszpasterską w parafii traktowali jako czasową pomoc diecezji. Dlatego też szukali terenu pod przyszły własny kościół oraz budowę gimnazjum i rezydencji. Plany te nie zostały zrealizowane z powodu braku funduszy i światowego kryzysu gospodarczego. Dlatego pod koniec sierpnia 1930 roku zrezygnowali z pracy w tej parafii i zlikwidowali rezydencję przy ul. Kościelnej w Łodzi<sup>13</sup>.

Łódź. Towarzystwo Jezusowe zrezygnowało z pracy na Bałutach, ale tego samego dnia, tj. 31 sierpnia 1930 roku, przejęło pomariański kościół przy ul. Podleśnej i dom murowany dwupiętrowy, obecnie ul. Skłodowskiej-Curie 22, i założyło rezydencję Niepokalanego Poczęcia NMP w diecezji łódzkiej. Księża jezuici wyposażyli małą rektoralną świątynię i oddali się działalności bardziej odpowiadającej realizacji ich zakonnego posłannictwa<sup>14</sup>. Działalność jezuitów

<sup>10</sup> AAL, t. Jezuici Łęczyca 1921-1946, sygn. 62, Protokół dziekana łęczyckiego ks. Jana Krawciewskiego, Łęczyca 1 V 1921; Przebieg sprawy objęcia kościoła i gmachu pobernardynowskiego w Łęczyce przez oo. Jezuitów, Łęczyca 19 II 1927; *Catalogus Provinciae Poloniae Societatis Jesu*, s. 11; Por. H.E. Wyczawski, *Bernardyni polscy*, t. 3: 1772-1946, Kalwaria Zebrzydowska 1992, s. 360-361.

<sup>11</sup> Por. *Otwarcie bursy w Łęczyce*, NW, 8 (1926-1927) s. 179-180.

<sup>12</sup> AAL, t. Jezuici, Łęczyca, sygn. 62, O. Prowincjał Bernardynów Bronisław Szepełak do bp. W. Jasińskiego, Kraków 17 III 1946, L.p. 155/46; *Encyklopedia wiedzy o jezuitach*, s. 387-388.

<sup>13</sup> AAL, Akta parafii Wniebowzięcia NMP w Łodzi, sygn. 123, Dekret abp. A. Kakowskiego N. 4514 2 Julii 1920; *Catalogus Provinciae Poloniae Societatis Jesu*, s. 12; *Diecezja Łódzka, terytorium, organizacja, duchowieństwo 1987*, Łódź 1987, s. 209-212; L. Rudnicki, *Obecna i przyszła praca w Łodzi*, NW, 8 (1926-1927) s. 284-286.

<sup>14</sup> Kościół został zbudowany z cegły w 1910 r., aktem darowizny z 8 IV 1926 r. ks. Edward Marks przekazał go par. Podwyższenia św. Krzyża w Łodzi, poświęcony 3 V 1930 r., następnie świątynię przekazano jezuitom, którzy uroczystie wprowadzili się 31 VII 1930 r. Por. AAL, Łódź Podleśna Jezuici, sygn. 67, Klasztor księży Jezuitów w Łodzi ul. M. Skłodowskiej-Curie 22, Łódź 23 I 1948; *Elenchus omnium Ecclesiarum necnon universi cleri saecularis ac regularis diocesis Lodziensis 1935*, Lodziae 1935, s. 111-112.

koncentrowała się na różnorodnym duszpasterstwie wśród ludzi pracy, środowisk twórczych, opiece nad licznymi stowarzyszeniami i organizacjami katolickimi, prowadzeniem rekolekcji dla młodzieży szkolnej i grup inteligencji, działalnością społeczną oraz organizowaniem amatorskiego teatru religijnego. Podczas okupacji w 1940 roku Niemcy oddali kościół mariawitom. Po wyzwoleniu Łodzi księża jezuici początkowo zamieszkali na kwaterach prywatnych i wkrótce odzyskali kościół oraz rezydencję, co umożliwiło im kontynuację działalności duszpasterskiej. Dodatkowo podjęli naukę religii w gimnazjum i kapelanię w szpitalu. Ponadto zajęli się duszpasterstwem sióstr zakonnych i pielęgniarek oraz opieką wysiedleńców ze Wschodu. W 1993 roku Towarzystwo Jezusowe kościół i rezydencję przekazało archidiecezji łódzkiej, co oznaczało rezygnację z dalszej posługi na tej placówce<sup>15</sup>.

Łódź. W 1878 roku Niemcy łódzcy, wyznawcy ewangelicko-augsburscy, otrzymali zgodę na budowę kościoła przy ul. Dzikiemiej, obecnie ul. Sienkiewicza. Do 1884 roku firma Roberta Nestlera postawiła duży neogotycki zbór pw. św. Jana Ewangelisty według projektu Ludwika Schreiberera z Kolonii<sup>16</sup>. W styczniu 1945 roku większość ewangelików uciekła przed Armią Radziecką na zachód, dlatego też ich kościół pozostał pusty. Władza ludowa programowo zacierała ślady obecności Niemców w Łodzi i dlatego od lipca 1945 roku gospodarzami kościoła św. Jana Ewangelisty, a po poświęceniu pw. Najświętszego Imienia Jezusowego zostali jezuici. Zaplecze kościoła stanowiły trzy osobne budynki, które nowi użytkownicy przeznaczili na rezydencję, dom wikariuszy dla grup parafialnych, a budynek z salą teatralną wykorzystali na cele duszpasterskie. Działalność jezuitów była wszechstronna i odpowiadała na potrzeby katolików danego pokolenia. Od początku księży z Towarzystwa Jezusowego prowadzili duszpasterstwo ogólne, akademickie i od 1946 roku Instytut Wyższej Wiedzy Religijnej, a nawet przejściowo Małe Seminarium Duchowne. W następnych latach jezuici zainicjowali preferowane przez zakon stowarzyszenia i organizacje katolickie (Apostolstwo Modlitwy, Sodalicje Mariańskie, Krucjatę Eucharystyczną, Koło Liturgiczne Akademików, Chór Akademicki, Koło Teatralne itd.). Przy pomocy sióstr służebniczek w sąsiednich zabudowaniach otworzyli przedszkole i szkołę gospodarczą dla dziewcząt<sup>17</sup>. Po zawieszeniu działalności stowarzyszeń religijnych i usunięciu nauki religii ze szkół, jezuici prowadzili katechizację przykościelną. Dodatkowo organizowali liczne spotkania dla poszerzenia wiedzy religijnej i lepszego poznania etyki zawodowej. Podczas stanu wojennego zajęli się duszpasterstwem harcerzy, żołnierzy Armii Krajowej, środowisk twórczych oraz organizowali pomoc dla rodzin represjonowanych, wspierali opozycję, odprawiali Msze św. w intencji Ojczyzny. Następnie zaangażowali się w katechezy dla narzeczonych, opiekę nad dziećmi specjalnej troski, anonimowymi alkoholikami, zespołami Odnowy Charyzmatycznej. Przez pięć pierwszych powojennych lat

<sup>15</sup> Por. B. Natoński, *Jezuici*, w: *Życie religijne w Polsce pod okupacją hitlerowską 1939-1945*, red. Z. Zieliński, Warszawa 1982, s. 545-546; F. Paluszkiwicz, *Jezuici w Łodzi. Historia rezydencji i kościoła Niepokalanego Poczęcia NMP*, „Komunikaty”, (1993) nr 6, s. 11-16; L. Rudnicki, *Objęcie nowej rezydencji*, NW, 9 (1928-1930) s. 491-492; NW, 10 (1931-1934) s. 337-339.

<sup>16</sup> Por. *Diecezja Łódzka 1987*, s. 178-179.

<sup>17</sup> Por. E. Bekier, *Ojciec Tomasz Roztworowski SJ (1904-1974)*, w: *Chrześcijananie*, red. B. Bejze, t. 17, Warszawa 1986, s. 213-224; *Encyklopedia wiedzy o jezuitach*, s. 392.

kościół jezuitów znajdował się na terenie parafii Podwyższenia Krzyża Świętego. W 1950 roku bp Michał Klepacz erygował parafię pw. Najświętszego Imienia Jezus i jej prowadzenie przekazał Towarzystwu Jezusowemu. Na jej terytorium zamieszkuje ok. 700 osób i ciągle należy ona do najmniejszych jednostek administracji kościelnej w Łodzi, ale poprzez wprowadzanie nowości pastoralnych, kierownictwo zespołami i grupami religijnymi, rozbudowane duszpasterstwo akademickie należy do najbardziej prężnych, dynamicznych i znanych w mieście<sup>18</sup>.

Jezuici użytkowali kościół i przyległe budynki na podstawie zgody władzy państwowej, która traktowała je jako mienie ponemieckie. Jednak nie kwestionowali prawa własności ewangelików, którzy zabiegali o zwrot świątyni. Po długoletnich pertraktacjach, w wyniku nadchodzących zmian systemu władzy w Polsce, 20 października 1989 roku podpisali z nieliczną gminą ewangelicko-augsburską akt kupna-sprzedaży i placówka przy ul. Sienkiewicza 60 w Łodzi stała się własnością Towarzystwa Jezusowego<sup>19</sup>.

### **Zakon Braci Mniejszych Konwentualnych (franciszkanie konwentualni)**

Łódź-Łagiewniki. Samuel i Zuzanna z Beldowskich Żelewscy, wielcy czciciele św. Antoniego z Padwy, w 1675 roku na terenie parafii Zgierz (archidiecezja gnieźnieńska) zbudowali pustelnię, drewnianą kaplicę i następnie zwrócili się do prowincjała franciszkanów o kapelana. Klasztor w Łagiewnikach został erygowany w roku 1681, a w 1682 roku do drewnianego kościoła przeniesiono z kaplicy obraz św. Antoniego. W 1726 roku arcybiskup gnieźnieński prymas Polski Teodor Potocki konsekrował murowany, jednonawowy barokowy kościół, zbudowany na planie krzyża łacińskiego. Od 1748 roku zakonnicy zamieszkali w nowym murowanym jednopiętrowym klasztorze na planie podkowy przylegającym do nawy głównej i prezbiterium<sup>20</sup>. Konwent propagował kult św. Antoniego z Padwy poprzez modlitwy i osobny ołtarz z wizerunkiem świętego, uznany przez wiernych za cudowny. Pozytywny wpływ na działalność duszpasterską miał grób sługi Bożego, przyszłego beatyfikowanego, o. Rafała Chylińskiego, który ostatnie lata życia (1734-1736, 1738-1741) spędził w tym klasztorze i został pochowany w osobnej krypcie. Konwent zakonny zawsze słynął z dobrych kaznodziejów zapraszanych okolicznościowo do innych parafii. Księża zakonni udzielali się dużo w konfesjonale. Klasztor franciszkanów konwentualnych został zlikwidowany w 1864 roku podczas wielkiej kasaty przeprowadzonej przez Rosjan po upadku powstania styczniowego. Do roku 1871 rektorem kościoła pw. św. Antoniego był o. Walerian Celmerowski<sup>21</sup>.

<sup>18</sup> Parafia Najświętszego Imienia Jezus, archidiecezja.lodz.pl/jezuici/ (dostęp: 08.09.2017).

<sup>19</sup> Por. F. Paluszkiwicz, *Jezuici w Łodzi. Kościół Najśw. Serca Jezusowego*, Warszawa 1994, s. 4-5.

<sup>20</sup> Por. *Katalog Prowincji Matki Bożej Niepokalanej Zakonu Ojców Franciszkanów w Polsce. Rok Jubileuszowy 1939-1989*, Warszawa 1989, s. 110-111; P. Mielczarek, *Sanktuarium św. Antoniego w Łagiewnikach*, Niepokalanów 1996, s. 31-36.

<sup>21</sup> W 1863 r. w łagiewnickim klasztorze mieszkało 6 ojców, 3 braci i 6 nowicjuszków kleryków. Por. H.E. Wyczawski, *Archidiecezja Warszawska w świetle schematyzmu z 1863 roku*, „*Studia Theologica Varsoviensia*”, 6 (1968) nr 1, s. 329; P. Gach, *Struktury i działalność duszpasterska zakonów męskich na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska*, s. 311; R. Prejs, *Zakonnicy franciszkańscy Królestwa Polskiego po kasacie 1864 roku. Dzieje – postawy*, Warszawa 2003, s. 218.

Zespół klasztorny w Łagiewnikach koło Łodzi należał do jednych z pierwszych klasztorów rewindykowanych po odzyskaniu przez Polskę niepodległości. Pod koniec listopada 1918 roku arcybiskup warszawski Aleksander Kakowski przekazał franciszkanom konwentualnym klasztor i zlecił im prowadzenie istniejącej tam od 1902 roku parafii obejmującej ok. 1800 wiernych. Po 8 grudnia 1918 roku zakonnicy wrócili do swojej własności i w konwencie znaleźli tylko trzy wolne cele we wschodnim skrzydle klasztoru. Pozostałe pomieszczenia zajmowała szkoła podstawowa z częścią personelu, urząd gminy, policja i ubodzy mieszkańcy Łodzi. Proces usuwania tych instytucji i lokatorów trwał sukcesywnie latami aż do roku 1938. W latach 1927-1937 franciszkanie przeprowadzili gruntowną renowację kościoła i zespołu klasztornego. Przejściowo w latach 1926-1933 w Łagiewnikach prowadzono nowicjat, który pozytywnie wpłynął na ożywienie życia zakonnego. Jednak warunki życia klasztornego pogorszyły się z powodu zbyt dużej liczby mieszkańców<sup>22</sup>.

Mimo iż Łagiewniki leżą na obrzeżach Łodzi, to nadal cieszą się dużą frekwencją wiernych. Tłumy mieszkańców miasta i ludzi z okolicznych wiosek przybywają szczególnie na główne odpusty obchodzone w dzień św. Antoniego (13 czerwca) i na Przemienienie Pańskie (6 sierpnia). Uroczystościom tym towarzyszą także okolicznościowe procesje do niektórych kaplic w pobliżu klasztoru<sup>23</sup>. W latach 30. ubiegłego wieku zbudowano w stanie surowym dwupiętrowy budynek pod przyszłe gimnazjum franciszkańskie. Jednak wybuch II wojny światowej uniemożliwił realizację tych ambitnych planów<sup>24</sup>.

Dnia 29 listopada 1939 roku okupacyjne władze niemieckie eksmitowały zakonników: 5 ojców, 6 kleryków nowicjuszy oraz 7 braci i zamknęły klasztor, który przeznaczyły na warsztaty naprawy samochodów i czołgów. Do 20 lutego 1940 roku Niemcy pozostawili w klasztorze trzech ojców do obsługi kościoła. Następnie okupanci wykorzystali świątynię na magazyn łóżek, materaców i innych sprzętów na użytek wojsk. W roku 1941 Niemcy rozebrali trzy drewniane kaplice: św. Walentego, MB Anielskiej i domek ojca Rafała, a w 1943 roku także kaplicę Przemienienia Pańskiego<sup>25</sup>. W lutym 1945 roku franciszkanie wrócili do Łagiewnik. Po wojnie w klasztorze mieścił się nowicjat (1946-1954, 1969-1973), następnie studentat filozoficzny (1954-1969), a od roku 1978 pełne Wyższe Seminarium Duchowne, na którego potrzeby w latach 1981-1986 zbudowano osobny

<sup>22</sup> W 1933 r. w Łagiewnikach przebywało ok. 80 mieszkańców, w tym 34 nowicjuszy kleryków, 12 nowicjuszy braci i 6 postulantów. We wrześniu 1933 r. nowicjat przeniesiono do Niepokalanowa. Por. P. Sotowski, *Seminarium w Łagiewnikach*, w: *750 lat franciszkanów w Polsce*, red. S.C. Napiórkowski, Niepokalanów 1995, s. 273-274.

<sup>23</sup> Por. Mielczarek, *Sanktuarium św. Antoniego*, s. 136-148.

<sup>24</sup> Por. Z. Gogola, *Dzieje Franciszkańskiej Prowincji św. Antoniego i bł. Jakuba Strzemię 1918-1939*, Kraków 2011, s. 437.

<sup>25</sup> Archiwum Prowincji Franciszkanów w Warszawie (dalej: APFW), t. Łódź-Łagiewniki, Zestawienie strat poniesionych na skutek działań wojennych od 1 IX 1939 do 1 I 1945 r.; Mielczarek, *Sanktuarium św. Antoniego*, s. 231-132; *Katalog Franciszkańskiej Prowincji Matki Bożej Niepokalanej w Polsce Zakonu Braci Mniejszych Konwentualnych (Ordinis Fratrum Minorum Conventualium: OFMC Conv.)*, Warszawa 2000, s. 138.



dwupiętrowy gmach<sup>26</sup>. Studia seminaryjne odbywają w nim bracia własnej Prowincji Matki Bożej Niepokalanej, jak i nowo powstałej Prowincji Świętego Maksymiliana Marii Kolbego. Oprócz kleryków z Polski studiują także franciszkanie z Białorusi, Bułgarii, Czech i Litwy. Początkowo seminarzyści składali egzaminy magisterskie na Wydziałach Teologicznych Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie i w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. Od 2001 roku na podstawie umowy między WSD Franciszkanów w Łodzi-Łagiewnikach i Wydziałem Teologicznym Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, alumni III-VI roku są studentami WT UKSW<sup>27</sup>.

Łódź ul. Krecia. W latach 1933-1935 franciszkanie z Łagiewnik zbudowali murowaną kaplicę pw. Niepokalanego Poczęcia NMP usytuowaną ok. 400 m od klasztoru macierzystego. Przy kaplicy początkowo mieszkał jeden z ojców, który należał do wspólnoty zakonnej w Łagiewnikach. Od 24 września 1964 roku placówka ta miała status kanonicznego domu zakonnego. Biskup łódzki Józef Rozwadowski 19 listopada 1976 roku utworzył przy kaplicy filię parafii łagiewnickiej, z prawem prowadzenia ksiąg metrykalnych<sup>28</sup>.

Prowizoryczny dom mieszkalny z 1968 roku zastąpiono nowym zbudowanym w latach 1979-1985. Odtąd wspólnotę zakonną tworzyło 3 ojców i kilku braci uzupełniających wykształcenie średnie. W roku 2001 skład osobowy konwentu franciszkańskiego obejmował 3 ojców i brata zakonnego. Okresowo klasztor ten pełnił różne funkcje, takie jak ośrodek powołaniowo-rekolekcyjno-oazowy (1989-1996) czy dom formacyjny dla postulików (1996-2012)<sup>29</sup>.

Łódź ul. Krasickiego. Kościół i klasztor Matki Bożej Anielskiej. Ojciec Felicjan Szostak 27 lipca 1945 roku uzyskał od Głównego Urzędu Tymczasowego Zarządu Państwowego w Łodzi dom i kaplicę murowaną z roku 1908, postawioną przez Łódzkie Towarzystwo Baptistów przy rogu ulic Rzgowskiej i Krasickiego. Franciszkanie konwentualni przystosowali kaplicę na potrzeby sprawowania w niej kultu katolickiego i w patronalne święto zakonu 2 sierpnia 1945 roku poświęcili, a 10 dni później został mianowany gwardian. Klasztor kanonicznie erygowany 27 maja 1947 roku mieścił się w przeznaczonym do rozbiórki drewnianym domu z 1900 roku. Dopiero w 1967 roku franciszkanie otrzymali pra-

<sup>26</sup> APFW, t. Łódź-Łagiewniki, Dekret erekcyjny Wyższego Seminarium Duchownego z 29 IV 1978 r., prot. 138/78; P. W. Sotowski, *Zarys historii Wyższego Seminarium Duchownego Ojców Franciszkanów w Łodzi-Łagiewnikach (1978-2003)*, „Lignum Vitae”, 5 (2004) s. 131-134.

<sup>27</sup> Por. Sotowski, *Zarys historii*, s. 136-137.

<sup>28</sup> AAŁ, t. Łódź Franciszkanie Krasickiego, sygn. 58, Postanowienie Sądu Powiatowego w Łodzi, sygn. akt V. Ns. I. 767/56 – stwierdzenie nabycia własności; APFW, t. Łódź-Krecia, Dekret Prymasa Polski 8 IX 1964 N.3707/64/P erekcji klasztoru przez o. prowincjała Tytusa Strzelewicza, Warszawa 24 IX 1964 L. dz. 773/64; S. Frejlich, Protokół z wizytacji prowincjalnej Łódź-Radogoszcz 11 XII 1981, Warszawa 7 I 1982, L. dz. 14/82, s. 1-3 (mps).

<sup>29</sup> APFW, t. Łódź-Krecia, o. M. Bartos, Sprawozdanie z wizytacji kanonicznej klasztoru Niepokalanego Poczęcia NMP w Łodzi przy ul. Kreciej w dniach 12-13 marca 2011 r., Warszawa 6 II 2012 L. dz. 30/12, s. 1-5 (mps).

wa własności dla dóbr opuszczonych, które nabyli przez zasiedzenie<sup>30</sup>. W latach 1986-1997 zbudowano i wyposażono nowy budynek klasztorny. Kaplica ciągle była w słabym stanie technicznym i każdy z przełożonych lokalnych prowadził w niej naprawy i remonty. Dnia 1 września 1974 roku biskup łódzki utworzył przy niej ośrodek duszpasterski z prawem pełnienia wszystkich funkcji parafialnych, a 2 sierpnia 1978 roku erygował parafię pw. MB Anielskiej. Na jej terenie mieszkało 6500 wiernych, znajdowało się jedno liceum ogólnokształcące i dwie szkoły podstawowe<sup>31</sup>. Wysiłkiem prowincji franciszkańskiej i miejscowej parafii przystąpiono do budowy nowej świątyni jako wotum dla uczczenia jubileuszy: 800-lecia zakonu franciszkańskiego i 70-lecia powstania Prowincji MB Niepokalanej. Dnia 30 listopada 2008 roku abp Władysław Ziółek wmurował kamień węgielny wznoszonego etapami kościoła, który postawiono na miejscu poprzedniego ośrodka kultu. Świątynię o powierzchni 1000 m<sup>2</sup> budowano według projektu architekta Przemysława Szustkiewicza<sup>32</sup>.

Łódź-Dąbrowa. W latach 50. XX wieku władze państwowe i administracyjne Łodzi nie pozwoliły franciszkanom konwentualnym na przeprowadzenie gruntownych remontów kościoła i klasztoru Matki Bożej Anielskiej, ponadto odmówiły wzniesienia nowych budynków<sup>33</sup>. Dlatego zakonnicy nie widząc perspektyw rozwinięcia dynamicznej pracy w tym miejscu, poszukali innej lokalizacji. Wybór padł na nowe osiedle miasta Łódź-Dąbrowa. Lata 1956-1980 upłynęły na staraniach założenia nowej parafii i budowy kościoła. Dopiero 29 stycznia 1981 roku prowincjał otrzymał działkę o powierzchni 1 ha na własność, a biskup łódzki Józef Rozwadowski dekretem z 12 czerwca 1981 roku erygował parafię pw. św. Maksymiliana Kolbego i jej administrację powierzył na stałe franciszkanom konwentualnym. Na jej terenie mieszkało ok. 60 tys. osób, których obsługiwał początkowo proboszcz i 7 wikariuszy. Od 1 grudnia 1981 roku istnieje tam kanoniczny dom zakonny pod tym samym wezwaniem<sup>34</sup>. Budowa nowej świątyni szybko posuwała się naprzód i 15 czerwca 1986 roku odbyła się uroczystość wmurowania kamienia węgielnego<sup>35</sup>. Arcybiskup W. Ziółek 3 grudnia 1995 roku

<sup>30</sup> APFW, t. Łódź-Krasickiego, o. S. Frejch, Protokół z kanonicznej wizytacji prowincjalnej w Łodzi (ul. Krasickiego 1) 15-16 II 1979, Warszawa 24 II 1979 L. dz. 246/79, s. 1-4; o. M. Bartos, Sprawozdanie z wizytacji kanonicznej klasztoru Matki Bożej Anielskiej w Łodzi 14-15 III 2011 r., Warszawa 6 II 2012 L. dz. 31/12, s. 1-7 (mps); *Katalog Prowincji Matki Bożej Niepokalanej Zakonu Franciszkanów Konwentualnych w Polsce*, Niepokalanów 1979, s. 95-96.

<sup>31</sup> APFW, t. Łódź-Krasickiego, Umowa zawarta między bp. Józefem Rozwadowskim, Ordynariuszem Diecezji Łódzkiej, a o. Stanisławem Frejlichem, Prowincjałem OO. Franciszkanów, w sprawie parafii zakonnej pw. Matki Bożej Anielskiej w Łodzi, Łódź 1 V 1980, s. 1-5 (mps).

<sup>32</sup> APFW, t. Łódź-Krasickiego, o. M. Bartos do Drogich Braci w Świętym Ojcu Franciszku, Warszawa 17 XI 2009, L. dz. 624/09, s. 1-2 (mps).

<sup>33</sup> APFW, t. Łódź-Krasickiego, Kuria Biskupia Diecezji Łódzkiej do Gwardiana Klasztoru OO. Franciszkanów, Łódź ul. Rzgowska 41a, Łódź 6 IV 1971 L. dz. 689/71; o. M. Paczowski, Wizytacja prowincjalna w dniach 22-24 lutego 1988, Warszawa 1 III 1988, s. 1-7 (mps).

<sup>34</sup> APFW, t. Łódź-Dąbrowa, Dekret erekcji parafii z 12 VI 1981 L. dz. 927/81; *Decretum erectionis domus religiosae*, 1 XII 1981 L. dz. 1073/81.

<sup>35</sup> Por. *Katalog Franciszkańskiej Prowincji Matki Bożej Niepokalanej*, Warszawa 2000, s. 141-142.

poświęcił górny kościół i dzwony, a 22 października 2000 roku odbyła się konsekracja kościoła. W domu zakonnym mieszkało i pracowało w parafii 8 ojców franciszkanów<sup>36</sup>.

### **Bracia Mniejsi Prowincji Matki Bożej Anielskiej – reformaci (franciszkanie-reformaci)**

Brzeziny – miasto położone ok. 20 km na wschód od Łodzi przy dawnym trakcie handlowym z Poznania i Torunia przez Łęczycę do Lublina oraz z Łowicza do Piotrkowa i Krakowa. W 1364 roku prawa miejskie dla Brzezin potwierdził król Kazimierz Wielki. Na przestrzeni wieków miasto i parafia w Brzezinach trzykrotnie zmieniała swoją przynależność diecezjalną. Pod względem struktur kościelnych parafia do 1818 roku należała do dekanatu zgierskiego w archidiecezji łęczyckim na terenie archidiecezji gnieźnieńskiej. Następnie przez ponad 100 lat (1818-1920) wchodziła w skład archidiecezji warszawskiej, a później znalazła się w granicach nowej diecezji łódzkiej<sup>37</sup>.

Współwłaściciel miasta Kasper Lasocki, starosta sochaczewski, w 1627 roku zaprosił Braci Mniejszych – Reformatów do Brzezin i przekazał im odpowiedni plac<sup>38</sup>. Drewniany klasztor został zbudowany dzięki fundacji Adama Wężyka, a drewniany kościół powstał sumptem Marcina Wielkowskiego. Kolejny właściciel Brzezin Adam Lasocki razem z żoną Teofilą wystawili barokową świątynię, którą 28 sierpnia 1700 roku konsekrował sufragan włocławski, bp Andrzej Albinowski. W 1736 roku świątynię i nowy trójskrzydłowy budynek klasztorny razem z placem otoczono murami<sup>39</sup>. W ramach wielkiej kasaty klasztorów w Królestwie Polskim przeprowadzonej w 1864 roku placówkę zakonną zamknięto, a franciszkanów-reformatów przewieziono do ich etatowego klasztoru w Lutomierniu n. Nerem. Do roku 1885 kościół zakonny w Brzezinach obsługiwał jeden z ojców reformatów, a po jego rezygnacji opiekę nad świątynią przejął ksiądz diecezjalny.

<sup>36</sup> APFW, t. Łódź-Dąbrowa, o. M. Bartos, Sprawozdanie z wizytacji kanonicznej klasztoru pw. św. Maksymiliana w Łodzi w dniach 23-24 I 2007 r., Warszawa 17 XII 2007 L. dz. 1241/06, s. 1-4 (mps).

<sup>37</sup> Por. *Miasta polskie w tysiącleciu*, cz. 2, red. M. Siuchniński, Wrocław-Warszawa-Kraków 1967, s. 38-39; J. Duchniewski, *Brzeziny*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 2, red. F. Gryglewicz, Lublin 1985, kol. 1132-1133; S. Litak, *Atlas Kościoła łacińskiego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVIII wieku*, Lublin 2006, s. 232.

<sup>38</sup> W Polsce Bracia Mniejsi zwolennicy ściślejszej obserwacji – reformaci nie pozyskali żadnego klasztoru zakonników regularnej obserwacji – bernardynów, dlatego byli zmuszeni zakładać nowe placówki (Pińczów 1605 – fundacja upadła, Gliwice na Śląsku 1614, Zakliczyn n. Dunajcem 1623, Warszawa 1623 itd.). W czasie kapituły w Zakliczynie 3 VI 1623 r. komisarz papieski Aleksander z Padwy założył dwie kustodie: małopolską i wielkopolską, a 12 V 1639 r. papież Urban VIII podniósł te kustodie do rangi prowincji. Por. A. Szteinke, *Kościół św. Antoniego i klasztor Franciszkanów Reformatów w Warszawie 1623-1987*, Warszawa 1990, s. 36, 47-48.

<sup>39</sup> Por. *Księga Pamiątkowa z okazji 50-lecia odrodzenia Prowincji Matki Boskiej Anielskiej Zakonu Braci Mniejszych OO. Reformatów w Polsce 1911-1961*, Kraków 1962, s. 93; *Katalog zabytków sztuki w Polsce. Województwo łódzkie*, t. II, red. B. Wolff-Lozińska, z. 1, *Powiat brzeziński*, red. J.Z. Loziński, Warszawa 1953. s. 9.

Część pomieszczeń klasztornych znajdujących się na piętrze przerobiono na cerkiew prawosławną, a pozostałe lokale przeznaczono na urzędy starostwa i mieszkanie dla duszpasterza katolickiego<sup>40</sup>.

Na zaproszenie pierwszego biskupa łódzkiego Wincentego Tymienieckiego z dnia 12 września 1921 roku Bracia Mniejsi Prowincji Matki Bożej Anielskiej wrócili do Brzezin i objęli swoją własność<sup>41</sup>. W 1941 roku Niemcy usunęli franciszkanów, a świątynię pw. św. Franciszka z Asyżu wykorzystali na magazyn ubrań i amunicji. Podczas opuszczania miasta 18 stycznia 1945 roku żołnierze niemieccy podłożyli ogień, który wypalił wnętrze kościoła i zniszczył klasztor<sup>42</sup>. Po przesunięciu się frontu na zachód 27 lutego tego roku do Brzezin przybyli pierwsi franciszkanie: gwardian o. Robert Madejski i br. Anioł Rogoziński. Dnia 10 czerwca 1945 roku gwardian zwołał organizacyjne zebranie do sali Ochotniczej Straży Pożarnej w celu powołania Komitetu Odbudowy Klasztoru<sup>43</sup>. W latach 1947-1952 franciszkanie przy pomocy mieszkańców miasta i okolicznej ludności odrestaurowali spalone obiekty, a w okresie późniejszym północne skrzydło klasztorne zaadaptowali na salę konferencyjno-teatralno-kinową. Ponadto w obrębie murów klasztornych przygotowali parking i w dawnym ogrodzie urządzili boiska sportowe. Arcybiskup łódzki W. Ziółek 30 listopada 2008 roku erygował przy kościele zakonnym parafię pw. św. Franciszka z Asyżu i przekazał ją Braciom Mniejszym Prowincji Matki Bożej Anielskiej<sup>44</sup>. Nowa, najmniejsza jednostka administracji kościelnej liczy ok. 8 tys. wiernych, a na jej terytorium znajduje się Szpital Powiatowy, klasztor sióstr bernardynek i kilka szkół. Poza posługą w kościele ojcowie franciszkanie uczą religii w szkołach, pełnią obowiązki kapelanów szpitala i sióstr oraz służą pomocą okolicznym księżom diecezjalnym. W ramach Pielgrzymki Łódzkiej na Jasną Górę od 21 sierpnia 2009 roku franciszkanie prowadzą grupę z Brzezin, która na trasie dołącza do pielgrzymki diecezjalnej<sup>45</sup>.

### **Bracia Mniejsi Obserwanci Bernardyni (Bernardyni)**

Piotrków Trybunalski. Do Piotrkowa Trybunalskiego bernardyni przybyli dzięki fundacji szlacheckiej rodu Starczeskich ze Starca w ziemi sieradzkiej. Mia-

<sup>40</sup> Por. *Franciszkanie w Brzezinach koło Łodzi* [album], [b.r.w.m.]; Prejs, *Zakonnicy franciszkańscy Królestwa Polskiego po kasacie 1864 r.*, s. 103, 229, 237.

<sup>41</sup> AAL, t. Brzeziny O. Reformaci, sygn. 81, Dozór Kościelny Rzymsko-Katolickiej Parafii w Brzezinach do Rzymskokatolickiego Konsystorza w Warszawie, Brzeziny 16 IX 1920; t. Brzeziny O. Reformaci, sygn. 83, Telegram o. prowincjała Janickiego do bp. W. Tymienieckiego. „Klasztor w Brzezinach obejmujemy od 11 września 1921, proszę o wydanie odpowiedniego dekretu”.

<sup>42</sup> Protokół z oględzin zniszczonego zabytkowego kościoła i klasztoru OO. Reformatów w Brzezinach, 27 VI 1945; A. Pytlik, *Księga wizytacji klasztoru Franciszkanów-Reformatów w Brzezinach*, 10 XI 1945; zbiory własne o. A. Szeinke; *Schematyzm Prowincji Franciszkanów Reformatów w Polsce – 1971*, Kraków 1971, s. 92.

<sup>43</sup> R. Madejski, *Dzieje klasztoru brzezińskiego*, Brzeziny 2 XII 1948, s. 3-4 (rękopis), zbiory własne o. A. Szeinke.

<sup>44</sup> *Franciszkanie w Brzezinach*, [www.franciszkaniebrzeziny.pl/historia/franciszkaniewbrzezinach.php](http://www.franciszkaniebrzeziny.pl/historia/franciszkaniewbrzezinach.php) (dostęp: 08.09.2017).

<sup>45</sup> *Pielgrzymki archidiecezji łódzkiej*, [archidiecezja.lodz.pl/2011/07/pielgrzymki-archidiecezji-lodzkiej/](http://archidiecezja.lodz.pl/2011/07/pielgrzymki-archidiecezji-lodzkiej/) (dostęp: 08.09.2017).

sto królewskie było znane w przeszłości ze zgromadzeń duchowieństwa i szlachty podczas wyboru królów z dynastii Jagiellonów, licznych sejmów w XVI wieku, obrad synodów prowincjonalnych, siedziby Trybunału Koronnego oraz Konsystorza Foralnego Piotrkowskiego (1819-1918). W 1624 roku bracia Florian, Stanisław i Wawrzyniec kupili od mieszczan teren pod przyszły kościół i klasztor bernardynów. Pierwszy drewniany zespół klasztorno-kościelny zasiedlili w 1625 roku zakonnicy sprowadzeni z Widawy. Obiekt został usytuowany na zewnątrz murów miejskich od strony zachodniej przy bramie sieradzkiej. W latach 1632-1640 wzniesiono budynki murowane, a następnie zespół otoczono murem wzmocnionym basztami. Po zniszczeniach wojennych w okresie potopu szwedzkiego odnowiony kościół konsekrowano w 1696 roku i w roku 1735 otoczono nowym murem. Świątynia jest jednonawowa o wystroju barokowym, z węższym półkolistym prezbiterium. Od strony zachodniej do kościoła przylega jednopiętrowy trójskrzydłowy klasztor okalający czworoboczny wewnętrzny wirydarz<sup>46</sup>. Przedmiotem szczególnej czci jest obraz Matki Bożej Pocieszenia umieszczony w bocznym ołtarzu przytęczowym, który 1 czerwca 2003 roku został ukoronowany koronami papieskimi. Sanktuarium maryjne ułatwiało bernardynom utrzymanie na odpowiednim poziomie obiektów, jak i mieszkających w konwencie zakonników<sup>47</sup>. Dnia 8 listopada 1864 roku klasztor został zamknięty z przyczyn politycznych<sup>48</sup>.

Biskup kujawsko-kaliski Stanisław Kazimierz Zdzitowiecki wystąpił do prowincjała Braci Mniejszych Obserwantów z inicjatywą powrotu bernardynów do Piotrkowa Trybunalskiego, którzy rzeczywiście w 1923 roku wrócili do tego miasta. Mimo iż klasztor nie posiadał ogrodu i ziemi ornej, zakonnicy przy pomocy lokalnego społeczeństwa szybko odrestaurowali kościół rektoralny i klasztor. Podczas okupacji hitlerowskiej obiekt znalazł się na terenie tzw. Generalnego Gubernatorstwa<sup>49</sup>.

Od roku 2001 w klasztorze działa świetlica środowiskowa jako Stowarzyszenie Pomocników „Oratorium im. św. Antoniego” w Piotrkowie Trybunalskim. Odbiorcami oratorium są dzieci z ubogich, patologicznych i niepełnych rodzin<sup>50</sup>.

Łęczycza. Bernardyni w Łęczycy swoje początki i podstawy materialne zawdzięczają wdowie Dorocie Piwo z d. Otolskiej, która kupiła place usytuowane na północny wschód za bramą Poznańską miasta i w latach 1631-1632 postawiła tymczasowy drewniany kościół i klasztor. Staraniem fundatorki w latach 1636-1640 zbudowano wczesnobarokowy jednonawowy kościół pw. św. Józefa i przylegający do niego od strony południowej trójskrzydłowy budynek klasztorny. Podczas wojny ze Szwedami (1655-1660) i pożarów (1737, 1743) budowle

<sup>46</sup> Por. J. Kukulski, *Historia kościoła i klasztoru OO. Bernardynów w Piotrkowie Trybunalskim*, w: *Królowa ziemi piotrkowskiej*, red. D.C. Postawa, Kraków 2011, s. 40-42.

<sup>47</sup> Por. O.R. Jusiok, *Bernardyńskie sanktuaria w Polsce*, „Geografia i Sacrum”, 2 (2005) s. 284; Karolczuk, *Polska. Przewodnik pielgrzyma*, s.347.

<sup>48</sup> Po kasacie kościół bernardynów w Piotrkowie Trybunalskim został zamknięty, pomieszczenia klasztorne wykorzystano na archiwum akt dawnych i gubernialnych, drukarnię i areszt polityczny.

<sup>49</sup> Por. Wyczawski, *Bernardyni polscy 1772-1946*, t. 3, s. 362, 404; Kujawski, *Diecezja kujawsko-kaliska*, s. 332-333.

<sup>50</sup> <https://bazy.ngo.pl/profil/107987/Stowarzyszenie-Pomocnikow-Oratorium-im-Sw-Antoniego-w-Piotrkowie-Trybunalskim> (dostęp: 03.07.2017).

te uległy dużym stratom i zniszczeniom, dlatego też wymagały gruntownych napraw. Po kasacie klasztoru 1864 roku zakonnicy z Łęczycy zostali wywiezieni do bernardyńskiego klasztoru etatowego w Widawie, a opiekę nad kościołem przejął ksiądz diecezjalny<sup>51</sup>. W przeszłości Łęczycza kilkakrotnie zmieniała przynależność diecezjalną. Za czasów Piastów, Jagiellonów i I Rzeczypospolitej miasto, a w tym klasztor, znajdowało się w archidiecezji gnieźnieńskiej, za caratu w okresie Królestwa Polskiego przynależało do archidiecezji warszawskiej (1818-1920), a w wolnej Polsce w diecezji łódzkiej (1920-1992). Aktualnie znajduje się w diecezji łowickiej<sup>52</sup>.

W 1922 roku bp W. Tymieniecki zwrócił się do prowincjała o. Benedykta Wierciocha w sprawie przejęcia kościoła i klasztoru w Łęczycy. Z powodu braku personelu bernardyni odmówili, ale wyrazili zgodę na objęcie placówki przez Towarzystwo Jezusowe. Po II wojnie światowej w 1946 roku jezuita zrezygnował z dalszej pracy w Łęczycy i prowincjał bernardynów o. Bronisław Szepelak podjął stosowne czynności prawne zmierzające do przejęcia swojej własności. Uroczystość przekazania kościoła i klasztoru odbyła się 24 listopada 1946 roku przy udziale duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego oraz licznych wiernych<sup>53</sup>. Jeszcze w tym roku bernardyni na swoje potrzeby uzyskali ogród o powierzchni 1,7 ha. Za to obiekty wymagały koniecznych napraw i remontów, a część pomieszczeń klasztoru nadal zajmowało starostwo powiatowe, milicja, Spółdzielnia Kominiarzy i kilka rodzin. Tak liczne grono lokatorów utrudniało zarówno prace materialne, jak i samo życie zakonne. Ostatnia rodzina wyprowadziła się dopiero w 1961 roku<sup>54</sup>.

Bernardyni w Łęczycy kontynuowali działalność duszpasterską, która została zdynamizowana dzięki misjom przeprowadzonym od 25 września do 4 października 1947 roku w zakonnym kościele. Z inicjatywy kurii biskupiej w Łodzi od 1971 roku podjęto starania o utworzenie drugiej parafii w Łęczycy. Po uzyskaniu 15 czerwca 1978 roku zgody Wydziału ds. Wyznań Urzędu Wojewódzkiego w Płocku, bp J. Rozwadowski dekretem z 25 lipca 1979 roku utworzył przy kościele bernardynów w Łęczycy samodzielny ośrodek duszpasterski pw. Niepokalanego Poczęcia NMP. Jego rektorem mianował gwardiana o. Franciszka Szpilka, którego współpracownikiem został o. Krzysztof Polski. Dopiero 27 stycznia 1981 roku biskup diecezjalny erygował parafię. Na jej terytorium mieszkało ok. 5000 wiernych<sup>55</sup>.

---

<sup>51</sup> Por. A.K. Sitnik, *Dzieje bernardynów łęczyckich po II wojnie światowej 1946-2016*, Kalwaria Zebrzydowska 2016, s. 23-24.

<sup>52</sup> Por. W. Gramatowski, *Geneza diecezji łódzkiej w świetle dokumentów watykańskich*, „Nasza Przeszłość” (dalej: NP), 62 (1984) s. 187-191; B. Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła Polskiego w okresie niewoli narodowej (1772-1918)*, Kraków 1980, s. 48, 204; K. Gabryel, *Powstanie diecezji łódzkiej*, „Łódzkie Studia Teologiczne”, 4 (1994) s. 87.

<sup>53</sup> Wyczawski, *Bernardyni polscy 1772-1946*, t. 3, s. 427; *Encyklopedia Wiedzy o Jezuitach*, s. 287-288.

<sup>54</sup> *Zarys dziejów Klasztoru OO. Bernardynów w Łęczycy*, <http://www.bernardyni-leczyca.pl/historia.html> (dostęp: 25.07.2017).

<sup>55</sup> AAL, t. Łęczycza Bernardyni, sygn. 135, Dekret z 25 VII 1979 L. dz. 1172/79; Dekret erekcji Parafii pw. Niepokalanego Poczęcia NMP w Łęczycy, L. dz. 158/81, „Wiadomości Diecezji Łódz-

Łódź. Na przedmieściach robotniczego miasta w dzielnicy Doły ofiarne i owocnie pracował bł. o. Anastazy Pankiewicz. W latach 1914-1918 był on kapelanem wojskowym i ze swojej kapitańskiej pensji zaoszczędził 30 000 koron. Podczas groźnej inflacji w Polsce w latach 1919-1924 nie utracił kapitału, ponieważ wcześniej wymienił korony na dolary. Co więcej, systematycznie powiększał kapitał, ponieważ dzięki swojej wiedzy i umiejętnościom sporządzał balsam leczniczy, który wysyłał dobrodziejom w Stanach Zjednoczonych<sup>56</sup>.

W latach 1921-1930 o. A. Pankiewicz przez trzy kadencje pełnił obowiązki gwardiana konwentu krakowskiego. Na obrzeżach miasta planował zbudować nowy kościół i gmach szkolny. Jednak z powodu sceptycznej postawy Kurii Książecko-Metropolitalnej Krakowskiej zrezygnował z tych zamiarów i zainteresował się Łodzią jako przyszłym polem pracy duszpasterskiej i dydaktyczno-wychowawczej<sup>57</sup>.

Po zakończeniu posługi przełożonego w Krakowie w 1930 roku o. A. Pankiewicz przedstawił kapitule zakonnej swoje plany inwestycyjne i przeniósł się do Łodzi. Za zgodą miejscowego biskupa diecezjalnego w dzielnicy Doły przy ul. Spornej kupił od Niemców i Żydów kilka sąsiednich działek, scalił grunta, a sam zamieszkał w parterowym domku<sup>58</sup>. W 1932 roku przełożony wyższy erygował kanoniczny dom zakonny. Pierwszą wspólnotę tworzyło dwóch ojców i jeden brat. Przed wybuchem II wojny światowej łódzką rezydencję podniesiono do rzędu konwentu. W latach 1932-1937 zbudowano prowizoryczny kościół i trzypiętrowy gmach przeznaczony na klasztor i gimnazjum. Architekt Wiesław Lisowski wykonał plany murowanej świątyni pw. św. Elżbiety Węgierskiej, która została wzniesiona w stylu modernistycznym na planie krzyża łacińskiego. Już 20 października 1932 roku bp W. Tymieniecki poświęcił ten nowy kościół. W 1937 roku bernardyni otworzyli I klasę Prywatnego Gimnazjum Ogólnokształcącego, a w 1939 roku w dwóch klasach było ponad 200 uczniów<sup>59</sup>.

Rozwój placówki Braci Mniejszych Bernardynów został zniweczony przez wybuch II wojny światowej. Już we wrześniu 1939 roku Niemcy wysiedlili bernardynów łódzkich do Generalnego Gubernatorstwa<sup>60</sup>. Okupant wykorzystał obiek-

---

kiej", 55 (1981) nr 3-4, s. 65-66; *Schematyzm Prowincji Niepokalanego Poczęcia NMP Zakonu Braci Mniejszych (OO. Bernardynów) w Polsce, 1981*, Kraków 1981, s. 19.

<sup>56</sup> Por. Wyczawski, *Bernardyni polscy 1772-1946*, t. 3, s. 371-372.

<sup>57</sup> Za zgodą kapituły zakonnej w 1927 r. o. Pankiewicz w Przegorzalach pod Krakowem za 48 tys. zł kupił od kamedułów na Bielanych ponad 13 ha gruntu. Zakupiony teren oddzielało od drogi publicznej pole beneficjalne parafii Wszystkich Świętych w Krakowie. Ponieważ proboszcz wycofał się z obietnicy sprzedaży działki dojazdowej, o. bernardyn odsprzedał realność kamedułom, a połowę pieniędzy przeznaczył na przyszłą inwestycję w Łodzi. Por. tamże.

<sup>58</sup> AAL, t. O. Bernardyni, Łódź sygn. 35, bp W. Tymieniecki do o. prowincjała Cypriana Jurkiewicza we Lwowie, Łódź 6 VIII 1930, L. 3609; o. A. Pankiewicz do bp. W. Tymienieckiego, Kraków 24 X 1931, s. 1-3 (mps).

<sup>59</sup> Por. *Instytut życia konsekrowanego w Kościele łódzkim*, s. 19.

<sup>60</sup> O. Pankiewicz pozostał jednak w pobliżu klasztoru i do września 1941 r. ukrywał się m.in. w domu grabarza na cmentarzu im. św. Wincentego na Dołach. Aresztowany przez Niemców, następnie wywieziony do obozu koncentracyjnego w Dachau. Zakwalifikowany jako inwalida, 20 V 1942 został wywieziony do miejscowości Hertheim k. Linzu w północnej Austrii i tam zagazowany. 13 VI 1999 znalazł się w grupie 108 błogosławionych męczenników II wojny światowej. Por.

ty zakonne do własnych celów. W kościele urządzono stajnię dla koni i garaże. W 1945 roku bernardyni wrócili do Łodzi, uprzątnęli i ponownie poświęcili świątynię. Ze swojego gmachu gimnazjalnego do 1989 roku mogli tylko użytkować parter i suteryny, dlatego też ich działalność została ograniczona do prowadzenia duszpasterstwa ogólnego. Biskup J. Rozwadowski 3 lipca 1978 roku przy kościele św. Elżbiety erygował parafię i włączył ją do dekanatu Łódź-Wschód. Dopiero w 1989 roku zakonnicy odzyskali cały budynek, do którego rok później przeniesiono z Kalwarii Zebrzydowskiej Niższe Seminarium Duchowne Prowincji OO. Bernardynów. Z powodu zmniejszającej się liczby kandydatów przekształcono je po kilku latach w Kolegium Franciszkańskie, a następnie w roku 1995 na Katolickie Gimnazjum i Liceum Ogólnokształcące im. bł. Anastazego Pankiewicza<sup>61</sup>.

### Zakończenie

W różnych okresach dziejów Polski działalność zakonów męskich była twórczo obecna w wielu obszarach: religijnym, edukacyjnym, kulturalnym, charytatywnym, społecznym, a nawet gospodarczym. Zarówno zaborcy, jak i okupanci naszej ojczyzny walkę z Kościołem rozpoczynali od niszczenia życia zakonnego. Wraz z zakończeniem działań wojennych w roku 1918 zaczęto zasiedlać stare klasztory, sprowadzając zakonników z byłej Galicji i z krajów Europy Zachodniej. Zakony i zgromadzenia zakonne starały się kontynuować dzieła rozpoczęte w I Rzeczypospolitej. Księża zakonni, pracując w duszpasterstwie parafialnym i katechizacji, aktywnie uczestniczyli w prowadzeniu misji i rekolekcji, obsłudze sanktuariów lokalnych i diecezjalnych. Na przykład franciszkańscy zakonnicy od początku swojej działalności starali się być jak najbliżej społeczeństwa i jego problemów. Należy wspomnieć, że głównym polem działalności zakonów z rodziny franciszkańskiej była praca wśród wiernych polegająca na nauczaniu słowem i przykładem, administrowaniu sakramentów św. i propagowaniu tercjarstwa. Po długim okresie niewoli na teren diecezji łódzkiej wracały niektóre zakony działające w okresie staropolskim, jak: jezuici, franciszkanie obserwanci, franciszkanie reformaci, angażowano również inne np. Misjonarzy św. Wincentego á Paulo, karmelitów bosych, bonifratrów itd. Na terenie nowej diecezji łódzkiej pozytywnie i aktywnie zapisały się przybyłe zgromadzenia zakonne o nowszej metryce powstania, w tym salezianie, sercanie i pallotyni.

### BIBLIOGRAFIA

#### Źródła archiwalne

Archiwum Archidiecezji Łódzkiej  
 sygn. 123, Akta parafii Wniebowzięcia NMP w Łodzi.  
 sygn. 35, t. O. Bernardyni, Łódź.  
 sygn. 81, t. Brzeziny, O. Reformaci.

W. Murawiec, *Śługa Boży o. Anastazy Jakub Pankiewicz OFM (1882-1942)*, w: *Męczennicy za wiarę 1939-1945*, red. W. Moroz, Marki-Struga 1996, s. 297-302.

<sup>61</sup> Por. *Instytutu życia konsekrowanego w Kościele łódzkim*, s. 20.



- sygn. 62, t. Jezuici, Łęczyca 1921-1946.  
sygn. 63, t. Jezuici, Piotrków Tryb. 1921-1945.  
sygn. 67, t. Jezuici, Łódź Podleśna.  
sygn. 135, t. Łęczyca, Bernardyni.  
sygn. 58, t. Łódź, Franciszkanie Krasickiego.

Archiwum Prowincji Franciszkanów w Warszawie

akta bez sygn.

t. Łódź-Dąbrowa,

t. Łódź-Krasickiego,

t. Łódź-Krecia,

t. Łódź-Lągiewniki.

Kowalczyk Józef, *Dekret o ustanowieniu i określeniu nowych granic diecezji i prowincji kościelnych w Polsce oraz przynależności metropolitalnej poszczególnych diecezji*, „Łomżyńskie Wiadomości Diecezjalne”, 54 (1992) nr 1, s. 20-37.

### Opracowania

*Archidiecezja Łódzka. Informator*, Łódź 1992.

Bekier Ewa, *Ojciec Tomasz Roztworowski SJ (1904-1974)*, w: *Chrześcijanin*, red. B. Bejze, t. 17, Warszawa 1986, s.151-269.

Budziarek Marek, Wrzeszcz Maria, *Łódzka diecezja*, w: *Encyklopedia katolicka*, red. Eugeniusz Ziemann, t. 11, Lublin 2006, kol. 555-558.

*Catalogus Provinciae Societatis Jesu. Ex anno 1925 in annum 1926*, Cracoviae 1925.

*Diecezja łódzka, terytorium, organizacja duchowieństwo 1987*, Łódź 1987.

Duchniewski Jerzy, *Brzeziny*, w: *Encyklopedia katolicka*, red. F. Gryglewicz, t. 2, Lublin 1985, kol.1132-1133.

*Elenchus omnium Ecclesiarum necnon universi cleri saecularis ac regularis diocesos Lodziensis 1935*, Lodziae 1935.

*Encyklopedia Wiedzy o Jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564-1995*, oprac. Ludwik Grzebień, Kraków 1996.

Gabryel Kazimierz, *Powstanie diecezji łódzkiej*, „Łódzkie Studia Teologiczne”, 4 (1994) s.85-92.

Gach Piotr Paweł, *Struktury i działalność duszpasterska zakonów męskich na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska w latach 1773-1914*, Lublin 1999.

Gogola Zdzisław, *Dzieje Franciszkańskiej Prowincji św. Antoniego i bł. Jakuba Strzemię 1918-1939*, Kraków 2011.

Gramatowski Wiktor, *Geneza diecezji łódzkiej w świetle dokumentów watykańskich*, „Nasza Przeszłość”, 62 (1984) s. 186-202.

*Instytuty życia konsekrowanego w Kościele łódzkim*, red. K. Dąbrowski, L. Witczak, Łódź 2000.

Jusiak Oktawian Roman, *Bernardyńskie sanktuaria w Polsce*, „Geografia i Sacrum”, 2 (2005) s. 281-296.

Karolczuk Monika, *Polska. Przewodnik pielgrzyma*, Kraków 2016.

*Katalog Franciszkańskiej Prowincji Matki Bożej Niepokalanej w Polsce Zakonu Braci Mniejszych Konwentualnych*, Warszawa 2000.

*Katalog Prowincji Matki Bożej Niepokalanej Zakonu Ojców Franciszkanów w Polsce. Rok Jubileuszowy 1939-1989*, Warszawa 1989.

*Katalog zabytków sztuki w Polsce. Województwo łódzkie*, t. 2, red. B. Wolff-Łozińska, z. 1: *Powiat brzeziński*, red. J. Zygmunt Łoziński, Warszawa 1953.

- Kłoczowski Jerzy, *Zakony męskie w Polsce w XVI-XVIII wieku*, w: *Kościół w Polsce wiek XVI-XVIII*, t. 2, red. J. Kłoczowski, Kraków 1969, s. 483-730.
- Księga Pamiątkowa z okazji 50-lecia odrodzenia Prowincji Matki Boskiej Anielskiej Zakonu Braci Mniejszych OO. Reformatów 1911-1961*, Kraków 1962.
- Kujawski Witold, *Diecezja kujawsko-kaliska. Opracowanie historyczno-źródłoznawcze*, Włocławek 2011.
- Kukulski Jerzy, *Historia kościoła i klasztoru OO. Bernardynów w Piotrkowie Trybunalskim*, w: *Królowa ziemi piotrkowskiej*, red. D.C. Postawa, Kraków 2011, s. 37-52.
- Kumor Bolesław, *Granice metropolii i diecezji polskich (966-1939)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 18 (1969) s. 289-352.
- Kumor Bolesław, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej 1972-1918*, Kraków 1980.
- Litak Stanisław, *Atlas Kościoła łacińskiego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVIII wieku*, Lublin 2006.
- Łatak Kazimierz, *Kanonicy regularni w dawnej i współczesnej Polsce*, w: *Przemijanie i trwanie. Kanonicy Laterańscy w dawnej i współczesnej Polsce*, red. K. Łatak, I. Markarczyk, Kraków 2005, s. 17-37.
- Miasta polskie w tysiącleciu*, red. M. Siuchmiński, cz. 2, Wrocław-Warszawa, Kraków 1967.
- Mielczarek Piotr, *Sanktuarium św. Antoniego w Łagiewnikach*, Niepokalanów 1996.
- „Nasze Wiadomości” 1926-1934, pismo jezuitów do użytku wewnętrznego.
- Murawiec Wiesław, *Śługa Boży o. Anastazy Jakub Pankiewicz OFM (1882-1942)*, w: *Męczennicy za wiarę 1939-1945*, red. W. Moroz, Marki-Struga 1996, s. 297-302.
- Natoński Bronisław, *Jezuici*, w: *Życie religijne w Polsce pod okupacją hitlerowską 1939-1945*, red. Z. Zieliński, Warszawa 1982, s. 538-592.
- Paluszkiwicz Felician, *Jezuici w Łodzi. Kościół Najśw. Serca Jezusowego*, Warszawa 1994.
- Prejs Roland, *Zakonnicy franciszkańscy Królestwa Polskiego po kasacie 1864 roku. Dzieje – postawy*, Warszawa 2003.
- Schematyzm diecezji kujawsko-kaliskiej 1903*, Włocławek 1903.
- Schematyzm Prowincji Niepokalanego Poczęcia NMP Zakonu Braci Mniejszych OO. Bernardynów w Polsce. 1981*, Kraków 1981.
- Sitnik Aleksander Krzysztof, *Dzieje bernardynów łęczyckich po II wojnie światowej 1946-2016*, Kalwaria Zebrzydowska 2016.
- Sotowski Paulin Władysław, *Zarys historii Wyższego Seminarium Duchownego Ojców Franciszkanów w Łodzi-Łagiewnikach (1978-2003)*, „Lignum Vitae”, 5 (2004) s. 123-145.
- Spis duchowieństwa i parafii diecezji łódzkiej 1936*, Łódź 1936.
- Szteinke Anzelm Janusz, *Kościół św. Antoniego i klasztor Franciszkanów Reformatów w Warszawie 1623-1987*, Warszawa 1990.
- Wyczawski Hieronim Eugeniusz, *Archidiecezja warszawska w świetle Schematyzmu z 1863 roku*, „Studia Theologica Varsaviensia”, 6 (1968) nr 1, s. 289-341.
- Wyczawski Hieronim Eugeniusz, *Bernardyni polscy*, t. 3: 1772-1946, Kalwaria Zebrzydowska 1992.

## **MEN'S MONASTERIES OF THE OLD POLISH PERIOD VINDICATED AND THOSE NEWLY FOUNDED IN THE DIOCESE OF ŁÓDŹ**

### **Summary**

The activities of orders in Poland are closely connected with the functioning of the Catholic Church and the history of our homeland. The aim of this article is to present the history of old orders in the diocese of Łódź. Initially, it focuses on those orders which after the period of dissolutions not only returned to some of their monasteries but also organised new monastic communities. Before the collapse of the First Polish Republic, in the territory of the future diocese of Łódź, there were 8 male orders which altogether owned 13 monasteries: Dominicans (Łęczyca, Piotrków Trybunalski), Conventual Franciscans (Łagiewniki, Piotrków Trybunalski), Bernardines (Piotrków Trybunalski, Łęczyca), Franciscans of the Strict Observance (Brzeziny, Lutomiersk), Canons Regular of the Lateran (Kłodawa), Carmelites of the Ancient Observance (Kłodawa), Jesuits (Piotrków Trybunalski, Łęczyca), and Piarists (Piotrków Trybunalski). However, in 1918, when Poland regained its independence, none of the male monastic communities were still in existence. The orders which did not return to their monasteries in the period of the Second Polish Republic were Canons Regular of the Lateran, Carmelites of the Ancient Observance, Piarists and Dominicans.

Key words: the diocese of Łódź; male orders; monasteries; priesthood

*Translated by Aneta Kiper*